

1.02
Prejeto 8. 4. 2002

UDK 338.245(430)"1933/1945"

Mojca Šorn*

Preskrba Tretjega rajha

IZVLEČEK

Avtorica predstavlja v orisu vojno gospodarstvo Nemčije med 1. in 2. svetovno vojno. Podrobneje prikazuje preskrbo Tretjega rajha (1933-1945) in ugotavlja, da je bila agrarna politika nacionalsocializma kljub slabim razmeram po začetku vojne in kritičnemu položaju po letu 1943 uspešnejša od nemške agrarne politike v času 1. svetovne vojne. Nemška stopnja samopreskrbe je namreč leta 1939 dosegla celo 80-83%.

Ključne besede: Nemčija, 1914-1945, 2. svetovna vojna, vojno gospodarstvo, preskrba

ABSTRACT

SUPPLY IN THE THIRD REICH

The author outlines the German war-economy in the period between the First and the Second World War. In more detail, she presents the food supply in the Third Reich (1933-1945) and arrives at the conclusion that, notwithstanding the bad situation after the beginning of the war and the crisis after 1943, the Nazi-Socialist agricultural policy was more successful than that during the First World War. The level of the German self-supply in 1939 accounted to as much as 80-83 percent.

Key words: Germany, 1914-1945, Second World War, war-economy, food supply

---

* Strokovna sodelavka, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1; e-mail: mojca.sorn@guest.arnes.si

Znano je, da Nemčija na prvo svetovno vojno ni bila dobro pripravljena, dejstvo pa je tudi, da so se tega nemški politiki zavedli. Spoznali so, da so bile osnove agrarne politike povsem neustrezne, kar je verjetno pripeljalo do težkega gospodarskega položaja in celo ogrozilo vladno politiko. Poskušali so vsaj delno sanirati ekonomsko življenje Nemčije ter s tem preprečiti katastrofalen zlom. Nemška vlada je na pobudo Waltherja Rathenaua¹ v začetku leta 1916 vodenje gospodarstva vzela povsem v svoje roke. Leta 1917 je ustanovila vojni urad za prehrano, ki mu je dodelila velika pooblastila.² Ta urad je kmalu nadzoroval vsa pomembna področja proizvodnje, vodil je prisilni odkup oziroma odvzem pridelkov, polizdelkov in izdelkov, določal njihove cene in skrbel za enakomerno razdelitev teh predmetov med civilno prebivalstvo.

Do konca leta 1916 je bilo ekonomsko življenje Nemčije vsaj delno zakonsko urejeno. Ne moremo zanikati, da so te izboljšave pomenile začetek nemškega vojnega gospodarstva. Dejstvo pa je, da je bila leta 1916 vojna za Nemce tako rekoč že izgubljena, zato novosti niso prinesle večjih rezultatov.

Po končani prvi svetovni vojni je bil položaj večine evropskih držav kritičen. Krutost vojne in njen davek, ki je terjal veliko število žrtev, je prišel do izraza tudi v pomanjkanju delovne sile. Zaradi pomanjkanja zalog surovin in med vojno uničenih strojev ter objektov se je znatno zmanjšala baza industrijske proizvodnje. Zmanjšala se je tudi plodnost zemlje, kar je bilo zaradi pomanjkanja umetnih gnojil povsem razumljivo. Dodatne težave je povzročal promet, ki je bil še nekaj časa po vojni neorganiziran in omejen. Življenjski standard ljudi je bil nezadosten, njihovim stiskam ni bilo videti konca.

V Evropi se je gospodarski položaj po letu 1924 nekoliko izboljšal, vendar je leta 1929 sledila huda gospodarska kriza, ki je močno prizadela vse države.

Žalostno sliko je kazala tudi Nemčija, kjer so v začetku 30. let 20. stoletja življenje začeli krojiti politiki in gospodarstveniki nacionalsocialističnega prepričanja.

Po prevzemu oblasti je Hitler vodil previdno gospodarsko politiko. Zavedal se je, da bo moral natančno spremljati gospodarski razvoj, predvsem urediti preskrbo s hrano. To slednje je razbral iz vojnih izkušenj, ki so pokazale, da preskrbljenost zaledja ni nič manj pomembna od preskrbljenosti fronte. Menil je, da podporo zaledja lahko doseže, če ljudstvu ponudi močne ideale in jim zagotovi sprejemljiv življenjski standard. Sam pa je ob tem sanjaril o Nemčiji kot močni industrijsko-agrarni državi, ki bo dosegla samozadostnost in s tem svoj vrhunec na osnovi ozemeljske ekspanzije. Ob tem je za kratkoročne cilje postavil izvedbo raznih ukrepov, izboljšav, olajšav v zvezi z oboroževalno politiko in dodatno skrb za razvoj vojnega gospodarstva v širšem smislu.

Na področju kmetijstva se je v tem obdobju uveljavil Richard Walter Darré. Leta 1933 je postal državni in pruski minister za prehrano in kmetijstvo. V dvolikih, ki jih je porajalo vzpostavljane novega reda, se je verjetno zatekal k branju knjige Gustava Ruhlenda "Sistem politične ekonomije", saj je prav tako kot avtor domneval, da je za propad posameznih narodov kriv kapitalizem. Še več, moderno privatno gospodarstvo kapitalizma in liberalizma je proglasil za "judovsko iz-

¹ Walther Rathenau je bil med 1. svetovno vojno načelnik oddelka za surovine v pruskem vojnem ministrstvu, po vojni pa je postal zunanji minister Nemčije.

² Državno ministrstvo za prehrano in kmetijstvo je bilo ustanovljeno šele leta 1918.

najdbo", ki bi jo bilo treba uničiti. Ruhland je razvil idejo narodne ekonomije, ki naj bi kapitalizem premagala z razvitjem agrarnega vprašanja. Tega mnenja je bil tudi Darré. Gospodarski in družbeni red je podvrigel vplivu radikalne reforme. Prepričan je bil, da je v okviru reorganizacije gospodarskega vprašanja na prvem mestu rasna "prenova" ljudstva in da mora v tretjem rajhu "arijski" kmečki stan obvezno postati elita. Edino ta stan naj bi bil zmožen s svojimi samostojnimi obrati osnovati dobro gospodarstvo.³ Darré je kot kompetenten za nadzor nemškega vojnega prehranskega gospodarstva jeseni leta 1933 izdal zakon, s katerim je po korporativnem sistemu, ki odpravlja razredni boj in je osnovna značilnost fašizma oziroma nacizma, vzpostavil t.i. Državni prehranski stan /Reichsnährstand/. Ta je po odpravi sindikatov za kmetijstvo pomenil to, kar je za industrijo, obrt, trgovino in promet pomenila Nemška delavska fronta. Državni prehranski stan je bil organiziran hierarhično. Na čelu je bil državni kmečki vodja, v deželah deželni kmečki vodje, v okrožjih okrožni kmečki vodje in v občinah krajevni kmečki vodje. Naloga Državnega prehranskega stana je bila nadzor kmetijske proizvodnje, predelave in prodaje ter zagotovitev trdnih cen kmetijskim proizvodom. Pri tem brezpogojnem zagovarjanju ideje "kri in zemlja" industrije in obrti ni uvrstil med osnove prehranske politike. Priznal jima je le pomožno funkcijo, to je pomoč kmetijstvu na poti do osamosvojitve Nemčije v smislu pridelave, predelave in porabe živeža ter neodvisnosti od tujine v smislu morebitnih ekonomskih blokad. Tej Darréjevi ideologiji je v zvezi z mogočnim tretjim rajhom botrovala tudi politika "vzhodnega prostora". Darré je imel z nacionalističnim, rasističnim in imperialističnim konceptom kmetijstva med nacionalsocialisti mnogo navdušenih privrženecv. Do neke mere se je z njegovimi idejami strinjal tudi Hitler, vendar se mu je pomembnost, ki jo je Darré pripisoval agrarni politiki, zdela pretirana.⁴ Hitler je agrarno politiko spremljal izrecno iz politične perspektive. Njegova diktatura je temeljila na visoko industrializirani družbi; po njegovem mnenju naj bi vojna za "življenjski prostor" tekla v smeri industrializacije (predvsem oborožitvene) ne pa reagrarizacije. Menil je, da bo avtarkijo na področju prehrane smiselno vzpostavljati šele po pridobitvi novega "življenjskega prostora".

Nemčija je torej vse sile usmerila v oboroževalno politiko, druge ravni državnega življenja pa tem težnjam podredila in se pri tem poslužila tudi raznih finančnih mahinacij. "Izdatki za vojsko so v okviru skupnih javnih izdatkov narasli od 4% leta 1932 na 50% leta 1938, kar je bilo okrog 10% narodnega brutto do-

³ Darré je verjel, da je vir človekovega preživetja zemlja in da so v tem smislu edino "arijski" kmetje sposobni pripeljati narod do velikega uspeha. Ta stan je želel zaščititi pred izrabljanjem, mu zagotoviti nepreklicno lastništvo nad zemljo in ga nanjo tudi prikleniti, zato je septembra 1933 izšel zakon o dedovanju zemlje. "Vse kmetije do 308 oralov (125 ha), ki so bile zmožne zagotoviti lastnikovi družini spodobno preživljanje, so razglasili za dedne posesti, ki jih ni mogoče prenašati iz rok v roke, pač pa morajo ostati v lasti iste družine. Prodajati, deliti, zarubiti ali zastaviti za hipoteko jih ni bilo mogoče. Ob smrti lastnika so morale prehajati iz rok v roke najstarejšemu ali najmlajšemu sinu, kakor so pač velevali krajevni običaji, ali pa najbližjemu moškemu sorodniku. /.../. Takšno kmetijo je smel imeti le arijski Nемеc, ki je lahko dokazal, da ima od leta 1800 dalje čisto kri." William Shirer: Vzpon in padec Tretjega Rajha, 1. del. Ljubljana 1969, str. 379, 380.

⁴ Hitler se je na začetku svoje kariere zavedal slabega kmečkenga položaja, hkrati pa se je zavedal, da je podpora kmečkih množic več kot dobrodošla, zato si jo je poskušal pridobiti s številnimi obljubami (agrarna reforma, odprava obresti na kmečke dolgove, ...). Na mnoge obljube je nacionalsocialistična stranka v drugi polovici tridesetih let, ko je svoje ambicije usmerila drugam, pozabila.

hodka."⁵

Kmalu se je pokazalo, da zaradi intenzivne oboroževalne politike ni bilo mogoče dvigniti življenjske ravni; jeseni 1935. leta so uvideli, da bi bilo v primeru nezmanjšane tempa oboroževanja potrebno celo racioniranje osnovnih živil. Zaradi bojazni pred nezadovoljnimi množicami in trdnega namena obdržati prednost oboroževanja je bila vlada leta 1936 odločena, da pod nadzorstvom generalnega pooblaščenca Göringa izpelje štiriletni plan. Hitler se je zopet obrnil na ljudstvo in obljubljal, da ko bo Nemcem uspelo razširiti bivanjski prostor, bo njihovih stisk in pomanjkanja konec. Razlagal je, da je za doseg cilja potrebna dobra oborožitev za neizogibno vojno, v tem oziru pa potrpljenje vsakega posameznika in njegovi ekonomski napori.

V začetku je štiriletni plan kmetijstvo še omenjal, po letu 1938 pa so vsa prizadevanja usmerili le v industrijo. Tudi to kaže, da je bila gospodarska politika orodje oboroževalne politike, imela je značilnosti gospodarske avtarkije kot tudi politične ekspanzije.

V centralnih gospodarskih ustanovah je v zimi 1938-39 kljub dobri letini potekala debata o krizi nemškega prehranskega gospodarstva. Bati se je bilo znižanja državnih zalog in morebitne splošne oskrbovalne krize, če se cene poljedelskim pridelkom ne bi zvišale. Režim je višanje cen seveda zavračal, saj se je bal negativnih posledic za življenjski standard in odzivov ljudstva na to. Razpravljali so tudi o pomanjkanju kemičnih gnojil⁶ in delovne sile ter obratnih sredstev. V zvezi s tem je Darré s podporo vodje agrarnega oddelka za štiriletni plan Herberta Backeja oblikoval dve zahtevi. V prvi je terjal dva milijona poljskih delavcev, vključno z vojnimi ujetniki, v drugi pa je omenjal potrebno mesečno proizvodnjo 80.000 ton kmečkih strojev.⁷ Zavedal se je, da se proizvodnja teh med morebitno vojno ne bo večala.⁸

Aprila 1939 je državni minister za prehrano izdelal plan prehranskega gospodarstva za primer vojne. Posebno pomemben vidik neposrednih priprav na vojno je predstavljala organizacija zalog, še posebno žita. Göring je pooblastil Backeja, da je razvil in izpeljal program gradnje skladišč za žito. Do izbruha vojne je bila vzpostavljena mreža 4700 pomožnih silosov, ki so skupaj šteli 25 milijonov kubičnih metrov. Državna zaloga žita naj bi ob začetku vojne znašala 6 milijonov ton žita, kar je bilo gotovo preoptimistično. Celo za maščobe, katerih Nemci že pred vojno niso imeli v izobilju, so napovedovali zalogo v višini pol milijona ton. S temi pretiravanji so propagandisti verjetno želeli ohrabriti ljudstvo.⁹

Poleti 1939 je Darré izdal vrsto odločb, s katerimi je želel osnovati zakonske temelje gospodarski prehranski politiki. Prva odločba, ki je izšla tudi z odobritvijo državnega ministra za gospodarstvo Waltherja Funka, je bila namenjena prestrukturiranju gospodarske uprave. Predvidela je ureditev prehranskih uradov na deželni in okrožni ravni. Druga odločba se je nanašala na

⁵ Enciklopedija druge svetovne vojne 1939-1945. Ljubljana 1982, str. 307.

⁶ Veliko konkurenc so produkciji gnojil predstavljale vojaške potrebe, saj so za izdelavo razstreliva delno uporabljali oziroma so bile potrebne iste surovine.

⁷ Gustavo Corni in Horst Gies: Brot, Butter, Kanonen: Die Ernährungswirtschaft in Deutschland unter der Diktatur Hitlers. Berlin 1997, (dalje Corni-Gies, Brot, Butter, Kanonen) str. 408, 409.

⁸ Proizvodnja strojev je od leta 1939 do 1944 padla približno za polovico.

⁹ Iľlanke o nemški prehrani s propagandno vsebino so objavljali tudi v slovenskem časopisju; Slovenec, 17. 5. 1944, št. 113, str. 2; Nemška prehrana.

življenjsko pomembne artikle in je konec avgusta 1939 vpeljala karte¹⁰ za pomembnejše prehrabne proizvode: kruh, moko, krompir, meso in mesne izdelke, mleko in mlečne izdelke, olje in maščobe, jajca, maslo, sladkor in stročnice. "Konec septembra 1939 je dobival odrasli porabnik tedensko 2 400 g kruha (ali 1900 g kruha in 375 g moke), 500 g mesa ali mesnih izdelkov, 270 g maščob (80 g masla, 150 g margarine ali jedilnega olja, 65 g svinjske masti ali slanine) in 62,5 g sira ali skute, 100 g marmelade in 250 g sladkorja. Polnomastno mleko so dobivale le posamezne skupine prebivalstva, jajca, umetni med, čaj, stročnice, suho zelenjavo, začimbe in kakav pa je bilo mogoče dobiti občasno s posebnimi odrezki nakaznic za hranila."¹¹ S tretjo odredbo so udejanili prvo odredbo iz te serije. Uredili so javno upravo prehrabnega aparata na deželni in okrožni ravni. Naloge teh so bile kontrola poljedelstva in živinoreje, pregled nad proizvodnjo, zalogami, razdeljevanjem proizvodov idr. Preskrbovalni uradi so morali skrbeti tudi za izvajanje odločbe (izšla je v jeseni 1939. leta), ki je določala kazni za vse gospodarske prestopke. Mednje so sodile kršitve izdajanja nenatančnih podatkov o letini, pridelku, goljufije pri obvezni oddaji posameznih pridelkov in kršenje kartnega sistema. Kazni niso bile samo denarne, za najhujše zločine je bila določena celo smrtna kazen.

Konec septembra 1939 je minister za prehrano izdal še dve odločbi, ki sta porabnike razdelili v več kategorij: delavci, delavci z daljšim delovnim časom, nočni delavci, fizični delavci, težaki, nosečnice, matere samohranilke, bolniki. Posameznim kategorijam je odmeril dodatek.

Po izbruhu vojne je politični položaj "brezbarvnega teoretika" Darréja začel bledeti v prid njegovemu rivalu Backeju, za katerega so bili vodilni prepričani, da je prvovrstni praktik. "Darré je pri fűhrerju zapravlil ves ugled. To zasluži. V tako resnem obdobju se ukvarja s pisanjem spomenic in knjig, namesto da bi urejal preskrbo, čeprav so njegova sredstva omejena. Fűhrer urejuje zadeve samo z Backejem."¹² Hitler se je odločil, da bo Darréja odpustil, vendar se je bal, da bi nezadovoljno ljudstvo ves gnev v zvezi s prehrabno politiko zlilo prav na nacionalsocialističnega ministra. Poslušal je Goebbelsa in oznanil le Darréjevo bolezen, izčrpanost in nezmožnost opravljanja zahtevnega dela. Za njegovega namestnika je bil imenovan Backe. To funkcijo je opravljal do aprila leta 1944, ko je bil imenovan za ministra za prehrano in poljedelstvo. Takoj po odstranitvi Darréja iz politike je Backe zahteval spremembe v upravi. Zmanjšal je upravni aparat¹³ in njegove stroške. Septembra 1942 je ustanovil državni urad za agrarno politiko, ki se je ukvarjal z ideološkimi in propagandnimi nalogami, bil pa je podrejen neposredno stranki in ne več državnemu prehrabnemu stanu.

Problem delovne sile

Nacionalsocialističnemu vodstvu ni uspelo v zadostni meri zaježiti preseljevanja s podeželja v mesta, zato so zaradi pomanjkanja kmečke delovne sile pred

---

¹⁰ Po uvedbi racionirane preskrbe so karte veljale za štiri tedne, proti koncu vojne pa so karte delili na osem tednov.

¹¹ Bojan Himmelreich: Namesto žemlje črni kruh. Celje 2001, str. 186, 187.

¹² Joseph Goebbels: Dnevnik 1942-43. Maribor 1981, str. 270.

¹³ Eden od razlogov je bila tudi Backejeva želja znebiti se na Darréja vezane politike.

začetkom vojne na ta delovna mesta snubili ljudi iz tujine. Rezultat teh prizadevanj ni bil zadovoljiv, zato je septembra 1939. leta državni minister za delo izdal odredbo prisilne obveze. Na področju, kjer je primanjkovalo delavcev oziroma ob večjih poljskih opravilih so bili obvezani pomagati tudi ljudje iz drugih strok in pripadniki Wehrmachta.¹⁴ Krize s tem niso odpravili, saj je dodaten udarec zaposlovanju zadal vpoklic v vojsko. Posledice so se vlekale in poglobljale do konca vojne.

Delo žensk je bilo po nacionalsocialistični miselnosti nedopustno, vendar so razmere oblasti prisilile, da so v začetku leta 1943 izdale zahtevo, ki je pozivala vse nezaposlene ženske od 17. do 45. leta in moške od 16. do 65. leta, naj se zglasijo v uradih za delo, kjer so jim dodelili obveznosti. Backe je izdal še eno odredbo, s katero naj bi vsem osebam na deželi in v podeželskih mestih, ki so po letih, družinskem stanu in zdravstvenem stanu ustrezale normam, predpisali obvezno delo na polju, če v tem smislu še niso bili dejavni. V primeru neupoštevanja zahtev naj bi sledila kazen. Kako so izpeljali ta predpis, ni znano.

Mlade so vpeljali v delo že leta 1940, vendar so učenci in učenke med 10. in 15. letom lahko sodelovali le med počitnicami, nastavljeni le v domačem kraju, starejši pa so bili od začetka leta 1942 organizirani v Hitlerjugendove "Erntelagern" (žetvene tabore).

Kljub vsemu pa se položaj ni izboljšal, vse kmečko delo je bilo v glavnem na ramenih podeželskega prebivalstva in tujih priseljenih moči ter vojnih ujetnikov. Avgusta 1944 je v poljedelstvu delalo več kot 2,7 milijona tujcev (prostovoljcev in tistih na prisilnem delu), to je 46,6% vseh zaposlenih. Od tega je bilo 686.172 vojnih ujetnikov.¹⁵

Oskrba tujcev je bila nezadostna. Glede na nemško narodnostno politiko, ki je te ljudi imela za manjvredne, je izšla vrsta zahtev, ki so Nemce v smislu ohranjanja čiste krvi pozivale k odklanjanju Nenecev.¹⁶ Tuje delavce so izkoriščali na delovnih mestih, niso jim dali ne možnosti zavarovanja ne možnosti pritožbe, niso jim dodelili prehrabnih kart. Enkrat na teden so jim izročili paket živil (kruh, moko, krompir, nekaj malega mesa), vendar se je količina vsebine razlikovala glede na narodnost posameznega delavca. Najslabše se je pisalo Poljakom in ruskim ujetnikom.

Pridelava v poljedelstvu v drugi svetovni vojni

Novembra leta 1939 je Göring izdal "Pobude za vojno-proizvajalni plan", v katerih je izrazil najpomembnejše proizvodne težave. Pri njihovem reševanju je obljubil podporo države. Darré se z njegovimi predlogi ni strinjal, ker je menil, da se država preveč vmešava v poljedelstvo in da obljublja nemogoče. Država je močno posegla v življenje kmetij, saj je želela nadzirati proizvodnjo. Za vse kmetije, ki so imele več kot 5 hektarov zemlje, so vpeljali kmečke karte, kjer so bile zabeležene analize tal, možnosti oziroma nezmožnosti preživetja posamezne kmetije in drugo. Pozimi 1942/43 so vpeljali še periodne obiske kmetij. Namen teh je bil poiskati razloge za premajhno donosnost in jo izboljšati ter nadzirati

¹⁴ Pripadniki Wehrmachta so bili v glavnem postavljeni na mesta vodij obratov in na čelo podjetij.

¹⁵ Corni-Gies, Brot, Butter, Kanonen, str. 467.

¹⁶ V primeru intimnega odnosa z osebo "arijske" rase je tujcu grozila celo smrtna kazen.

morebitna nagnjenja in zvijače kmetov za razvoj črnega trga.

Kljub visokim pričakovanjem je pridelovanje žita upadlo, velike rezerve žita so se sploh po letu 1941 hitro manjšale. Leta 1938 je letina vseh žit znašala 29,461 milijonov ton, leta 1941 pa le še 23,411 milijonov ton.¹⁷ Vse večje potrebe so se kazale po povišanju proizvodnje krompirja za prehrano; v letih 1938/39 je pridelek znašal 14 milijonov ton, v letih 1943/44 pa že 26,3 milijonov ton.¹⁸

Zaradi pomanjkanja krme za živali so eno najtežjih poglavij prehrabnega gospodarstva pomenile maščobe in mlečno gospodarstvo. Cene teh proizvodov so nenehno rasle, kakovost pa je padala, mleko je bilo skoraj brez maščob. Oblasti so soglašale, da je glede na prejšnje standarde v maslu in margarini lahko več vode. Kljub nižjim standardom pomanjkanja mlečnih izdelkov niso odpravili, zato se je proizvodnja usmerila v izdelovanje rastlinskih proizvodov. Kmalu je bilo na trgu mogoče dobiti le eno vrsto rastlinske margarine. Proizvodnja le te se je povišala, prav tako se je dvignila proizvodnja jedilnega olja.

Gospodarstveniki so spodbujali k reji živine. Rejcem so dajali krmo, oni pa so morali v zameno izročiti določeno število živali, ko so te dosegle predpisano težo. Klanje doma ni bilo dovoljeno, saj so oblasti hotele preprečiti trgovanje z mesom na črnem trgu. Kljub trudu ta panoga ni napredovala, niso uspeli preprečiti nelegalnega trgovanja in niso uspeli preprečiti vse višjih cen, ki so sledile kot posledica.

Med vojno je bila velikega pomena reja malih živali, predvsem piščancev in kuncev. S tem so se ukvarjali na deželi in v mestih. Oblast se je zavedala, da prebivalstvo na ta način vsaj delno lahko poskrbi za svojo prehrano in jo izboljša, pri čemer se mu ni treba obračati na črni trg. Reja malih živali je čez čas začela izzivati tudi negativne reakcije. Rejcem so očitali, da z vzrejo in porabo samo svojih (malih) živali neposredno konkurirajo živinoreji in s tem zanemarjajo obveznosti do skupnosti. Prepovedali so rejo slabih kokoši (tistih, ki so na leto znesle manj kot 100 jajc), ki so krmo odžirale po nepotrebnem. V začetku leta 1945 so oblasti rejo malih živali povsem prepovedale. Ljudje so ubogali le prepovedi glede kokoši, reja kuncev in gosi pa ni upadla.

Med vojno se je razvilo tudi vrtičkarstvo. Tudi to je država dovoljevala in spodbujala. Strinjala se je celo s tem, da so ljudje v mestih v ta namen spremenili namembnost sprehajalnih površin in parkov. Gojili so ohrovt, zelje, korenje, kolerabo, grah. Pridelek so smeli prodajati na trgu. S sadjem je bilo drugače, saj je bilo podvrženo tržnemu redu oddaje. Leta 1942 so bile vpeljane tudi oddajne premije za mleko, jajca in maslo. Država tega ni obravnavala kot sistem prisile temveč kot sistem vodenja in vzdrževanja. Kmetom so oblasti dovolile obdržati določeno kvoto pridelkov (moke - na eno osebo 13,5 do 15 kg na teden - oziroma kruha, mesa - na eno osebo 750 g na teden -, maščob, mleka in jajc),¹⁹ prehrabne karte pa so se nanašale na marmelado in sladkor. Oblasti so menile, da bodo na ta način preprečile ustvarjanje zalog, sleparjenja in črni trg. Tistim, ki bi presegli produkcijsko in oddajno normo, je obljubila nagrado. Vendar v sistemu, ki je bilo v velikem pomanjkanju, taka odlikovanja niso imela nobene vloge.

¹⁷ Corni-Gies, Brot, Butter, Kanonen, str. 479.

¹⁸ Prav tam, str. 479.

¹⁹ Prav tam, str. 459.

Racioniranje živil in posledice za prebivalstvo

Že pred izbruhom vojne je nemško vodstvo uredilo sistem racioniranja. Kategorije porabnikov so bile postavljene na podlagi njihovega dela. Posamezne kategorije so zajele delavce, delavce z daljšim delovnim časom, nočne delavce, fizične delavce, težake, nosečnice, matere samohranilke, starce, bolne. Vpeljane so bile starostne stopnje do 6 let, od 6 do 18 let in od 18 let dalje. V začetku vojne je prišlo še do nekaj sprememb. Oblasti so izdale karte za umetnike, turiste in popotnike ter določile pravila za gostilne in restavracije. Natanko so določili tudi obroke za pse.

Količina vrednosti dnevnega živeža za odraslo osebo je bila določena na podlagi raziskav iz leta 1937. Normalnemu porabniku je bilo določeno okoli 2400 kalorij na dan, fizičnemu delavcu 3600 kalorij na dan, težaku 4200 kalorij na dan. Ob tem se poraja vprašanje, koliko tedanjih gospodinjstev je zaradi nizkih dohodkov v času pred racioniranjem sploh doseglo to stopnjo.

Država je sistem racioniranja živil uvedla z odločbo 27. avgusta 1939. Prve živilske karte za normalnega porabnika so za teden dni določile 700 g mesa, 350 g maščob, 280 g sladkorja, 110 g marmelade, 63 g kave oziroma nadomestka in 60 g mlečnih izdelkov na dan.²⁰ Fizični delavci in težaki so dnevno dobili še dodatno 70 g mesa in 50 g mlečnih izdelkov in maščob. Kasneje je bil racioniran tudi kruh - 2400 g na teden. Septembra 1939 so racionirali še jedilno olje, margarino in rastlinske masti. Oblasti so se odločile, da bodo priložnostno (npr. ob velikih praznikih) delili pakete s hrano. Od konca leta 1942 so take pakete prejeli v glavnem samo ranjeni vojaki z vzhodne fronte.²¹

Politiki so v začetku leta 1940 menili, da je položaj v zvezi s prehrano zadovoljiv. S tem mnenjem prebivalci niso soglašali. Pritoževali so se nad pomanjkanjem maščob, nad slabo kakovostjo masla, nad slabo oskrbo s krompirjem. Nezadovoljstvo so spodbujale tudi višje cene, vrste v trgovinah, izgredi, prepiri med porabniki in trgovci. Pravo psihozo strahu so doživeli, ko so v letu 1940 oblasti zmanjšale zagotovljeni tedenski obrok mesa na 500 g in kruha na 2200 g.²² Kasneje je sledil šok ob uvedbi kart za krompir (junij 1941).

Začelo je primanjkovati zalog žita, vse redkeje je bilo na trgovskih policah opaziti sadje in zelenjavo. Oblasti so se skušale odkupiti s posebnimi ukrepi; v začetku jeseni so delile jabolka. Bolnim in nosečnicam je pripadlo 10 kg zimske zaloge, mladim pa 5 kg. Za božične praznike so razdelili dodatne karte za sladkarije, natančneje za kakav in marcipan (125 g).

Leta 1941 je bil vodja za državno zdravstvo dr. Leonardo Conti zaskrbljen zaradi pomanjkanja živil, motilo ga je predvsem dejstvo, da je bila poraba v Wehrmachtu v letih 1940/41 kar trikrat višja kot pri civilnem prebivalstvu, leto kasneje pa že štirikrat. V začetku leta 1942 je sledilo drastično zmanjšanje zagotovljene količine kruha, mesa in maščob. Odrasel človek je na teden prejel le še 2000 g kruha in 300 g mesa, nočni delavec 2600 g kruha in 450 g mesa, fizični

---

²⁰ Prav tam, str. 556.

²¹ V paketu je bilo 2,5 kg moka, 1 kg sladkorja, 1 kg masla in 1 kg mesa.

²² Glej Corni-Gies, Brot, Butter, Kanonen, str. 560.

delavec 3400 g kruha in 600 g mesa, težak pa 4400 g kruha in 850 g mesa²³. Določbe za nosečnice in otroke se niso spremenile do septembra 1942, ko so odpadle vse bonitete. Judje pa od tedaj niso smeli prejemati niti mesa niti jajc in mleka.

Leto 1943 je bilo še bolj kritično. Zaradi dogodkov na Vzhodu in v Franciji, padca fašizma in zavezniških letalskih napadov so se težave s preskrbo še povečale. Boji na zahodni fronti so onemogočali dobavo surovin, prometne povezave so bile vse bolj motene, tudi z vzhodnimi deželami, primanjkovalo je delovne sile, bombardiranja Nemčije so povzročala preglavice domači proizvodnji, ljudje so bežali iz mest na deželo, z dežele v mesta, nastopile so težave pri razdeljevanju racioniranih živil, nadzor države nad kartnim sistemom je popuščal, cvetel je črni trg.

Zaradi slabe letine in težav z dostavo je bila jeseni 1943 zmanjšana zagotovljena količina krompirja na 3,5 kg tedensko za osebo, še pred koncem leta pa na 2,5 kg. Krompir so poskušali nadomestiti z zimsko zelenjavo (v glavnem kolerabo) - posamezniku je bilo v začetku namenjenih 800 g zelenjave na teden, kmalu pa samo še 600 g.

V letih 1944 in 1945 se je zaskrbljenost Nemcev še stopnjevala. Poslabšanje vojaškega položaja na vseh frontah je vplivalo neposredno na prehrabno politiko in položaj. Backe je poleti 1944 sestavil spomenico, v kateri je izpostavil težavne razmere. Poudaril je, da morajo ljudje skrbeti, da bi angloameriški bombni napadi uničili čim manj dobrin, apeliral je na vojsko, da bi svoje potrebe podredila težkim razmeram, menil je, da bi se dalo nekaj zalog pripeljati iz Srbije in Banata. Kasneje je izdal mnogo omejitev in prepovedi (prepoved gojenja gosi, rac, prepoved uporabe ječmena za krmo). Januarja 1945 so bile namesto kart za posamezna živila razdeljene "osnovne karte".²⁴

Vsi poskusi in želje so padli na neplodna tla. Sledile so nove omejitve živil, prehrabnih dodatkov ni več prejemala nobena kategorija civilistov. Vse težave, ki so se porodile v času vojne (sploh v prelomnem letu 1943), so v zimi 1944/45 dosegle katastrofalne razsežnosti.

Zaključek

Nemčija se je na drugo svetovno vojno zaradi dramatičnih izkušenj iz prve svetovne vojne, ko je samo zaradi lakote umrlo 800.000 ljudi, dobro pripravila. Ob prihodu nacistov na oblast se je odstotek samopreskrbe dvigal do 65%, leta 1939 je nemška stopnja samopreskrbe dosegla celo 80-83%.²⁵

Kljub temu je moralo civilno prebivalstvo Nemčije v času vojne prehrabne navade spremeniti in omejiti količino zaužite hrane. Na jedilnik so prišli izdelki z visoko hranilno vrednostjo, živilski nadomestki in manj vredni produkti. Meso in maščobe so zamenjali s krompirjem, stročnicami in drugimi vegetarijanskimi pridelki. V začetku vojne so oblasti določile, da naj bi odrasla oseba zaužila 2400 kalorij na dan, pozimi 1944/45 je bila dnevno deležna le še živil, katerih

---

²³ Prav tam, str. 562.

²⁴ Ni bilo več različnih kart za posamezna racionirana živila, vsa živila je posameznik lahko dobil z "osnovno karto". Backe je tudi predlagal, da karte ne bi več veljale 8 ampak 9 tednov.

²⁵ Shirer, n.d., str. 381; Bojan Himmelreich: Organizacija prehrane v Celju v času vojne. Pri-merjava med prvo in drugo svetovno vojno. Magistrska naloga, Celje 1999, str. 144.

energetska vrednost je znašala približno 1670 kalorij.²⁶

Kljub kritičnemu položaju v zadnjih mesecih vojne je bila agrarna politika nacionalsocializma uspešnejša od agrarne politike v času prve svetovne vojne.

Mojca Šorn

SUPPLY IN THE THIRD REICH

S u m m a r y

Germany entered the First World War inadequately prepared. It was not until 1916 that German politicians introduced certain improvements and, at least partially, legally regulated the economy. These novelties, which spelled the beginning of the German war economy, brought no significant results. By 1916, Germany had practically lost the war.

In the early 1930s, following the post-war ups and downs, Nazi-Socialist oriented politicians and economists started to shape German political life. After coming to power, Hitler dreamed of Germany as a strong industrial and agricultural state which would achieve self-sufficiency, and thereby its zenith, on the basis of territorial expansion. As short-term goals he introduced various measures to promote his arms policy and the development of a war economy in general.

In 1933, Richard Walter Darré was appointed national and Prussian minister of food and agriculture. He was convinced that the first priority in the economic reorganisation was the racial "reform" of the people and that, in the Third Reich, the "Arian" peasantry should become an elite whose independent holdings would be the basis of a good economy. In Autumn 1933 a law was issued which replaced the corporative system that had abolished class struggle and was the main feature of Fascism and Nazism, by establishing the so-called National Food-supplying Body. Its task was to control the production, processing and sale of agricultural produce, and to secure stable prices. Hitler only partially agreed with Darré's ideas, convinced that the war for "living space" should give precedence to industrialisation (especially arms production) rather than agriculture. His intention was to introduce an autarchy in the area of food supply only after acquiring a new "living space".

Germany concentrated all forces on arming to which it subjected all other aspects of life. It soon became evident that the intense arms production did not allow for improvement in living standards. In order to prevent mass discontent and give priority to arms production, the government in 1936 resolved to implement a four-year plan under the supervision of its general executor Göring. Although Göring, at first, still spoke about agriculture, after 1938 all efforts were directed into industry. In April 1939 Darré devised a plan for a wartime food supply economy. In Summer 1939 he issued a series of decrees by means of which he wished to set the legal basis for a food-supply policy. One of these envisaged coupons for important food products, which were actually introduced at the end of August that year. At the end of September 1939 Darré issued two more decrees which divided beneficiaries into several categories, some of which were assigned additional food products. After the war broke out Darré's role started to fade and his tasks were assumed by Herbert Backe. Although introducing several administrative changes, he was unable to resolve growing food related problems. Rationing, the reduction of daily rations, the abolishment of privileges for specific categories, the introduction of food vouchers for more and more products, together with high prices, became the daily companions of Germans.

In spite of this, Germany was better prepared for the Second World War than it was for the First, given that the level of self-supply in 1939 reached as much as 80-83%.

---

²⁶ Corni-Gies, Brot, Butter, Kanonen, str. 581.